

vrste nasilja koja su se događala, najčešće, u pograničnim područjima na štetu Venecije. Tako se kroz dokumente nailazi na primjere naredbi u kojima se tražila istraga i zaustavljanje nelegalne izgradnje, razbojništva i ubojstava, ali i naredbe u kojima se zahtijevalo od beglerbega i sandžakbegova u Bosni da osiguraju preusmjerenje trgovine prema splitskoj luci, kako bi došlo do povećanja carinskih prihoda.

Bosanskohercegovački osmanisti, u drugoj polovici 20. stoljeća i početkom 21. stoljeća, napravili su značajan pomak u objavljivanju osmanske građe važne za proučavanje povijesti južnoslavenskih prostora pod osmanskom upravom. Međutim, u posljednjih desetak godina, primjetna je određena stagnacija. Izuzetak predstavljaju naponi pojedinaca poput Ahmeda S. Aličića, Fazilete Hafizović i Aladina Husića, od kojih prvo dvoje navedenih autora pripadaju starijoj generaciji bosanskohercegovačkih osmanista, koji su se znanstveno razvijali pri Orijentalnom institutu u Sarajevu u periodu kada je ta institucija bila uz bok najznačajnijim svjetskim znanstvenim institucijama koje su imale isti ili sličan fokus istraživanja. Nedim Zahirović, publikacijom *The Register of Ottoman-Venetian Diplomatic Affairs at Leipzig University Library (1625–1640)*, otišao je korak dalje. Iako mu je prvobitna namjera bila istražiti naredbe ovog deftera koje su slate u Bosanski ejalet i objaviti rad o njima, autor se ipak u konačnici nije zaustavio u usko nacionalnim okvirima. Iskoristio je širinu deftera koji je izučavao, te je izbjegao ograničavanje na Bosanski ejalet i susjedna područja, a rezultat takve odluke je zbirka izvora koja, zahvaljujući svom sadržaju i geografskoj širini, ima ogroman korisnički potencijal. Zasižno će ovo recentno izdanje izdavačke kuće "Ferdinand Schöningh" biti od velikog značaja brojnim istraživačima povijesti Mediterana, prvenstveno onima koji se bave diplomatskom i ekonomskom poviješću prve polovice 17. stoljeća, a u prilog ovoj tvrdnji ide i činjenica da su objavljeni izvori rijetko korišteni prilikom ranijih istraživanja. Također, način priređivanja izvora, demonstriran u ovoj zbirci, može poslužiti kao primjer osmanistima koji se odvažavaju upustiti u poslove priređivanja izvora, kako pristupiti ovom zahtjevnom i dugotrajnom procesu, te kako dobiti proizvod koji će u konačnici biti upotrebljiv za korištenje svim zainteresiranim istraživačima povijesti.

Amer Maslo

Pisma Vladimira Ardalića Luji Marunu (1893. – 1917.), prir. Marino Kumir, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 2019., 515 str.

Monografiju *Pisma Vladimira Ardalića Luji Marunu (1893. – 1917.)* izdao je 2019. godine Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (MHAS) kao dio serijala *Katalozi i monografije*. Riječ je o transkripciji 488 pisama i dopisnica koje je amater-arheolog i etnograf Vladimir Ardalić slao Luji Marunu, osnivaču Hrvatskoga starinarskog društva i kninskoga Prvog muzeja hrvatskih spomenika, prethodnika današnjeg Muzeja HAS u Splitu. Ličnost Luje Maruna poznata je hrvatskoj javnosti kroz članke i monografije napisane o njegovu životu i djelatnosti, dok su njegovi suradnici na terenu, većinom entuzijasti i neprofesionalci, ostali nespomenuti. Marunova arheološka djelatnost, kao i ona Hrvatskoga starinarskog društva, javnosti je predstavljena objavljivanjem njegovih transkribiranih *Starinarskih dnevnika*. Međutim, tek se objavom *Pisama Vladimira Ardalića* stvara uvid u ulogu zanesenjaka poput

Ardalića koji su pomogli ustanoviti Kninski muzej. Ardalićeve *Pisma* ipak nisu samo prikaz njegove arheološke djelatnosti, već stvaraju amalgam Ardalićevih dogodovština i njegovih amaterskih arheološko-etnografskih pothvata.

Materijal je za tisak pripremio i priredio Marino Kumir koji ujedno potpisuje i predgovor te uvodni članak. Korespondencija je pripremljena sukladno historiografskim i arhivskim praksama i standardima. Intervencije u izvorne tekstove su minimalne; iznimno su korigirane vlastite imenice i interpunkcijski znakovi koje Ardalić nedosljedno koristi, otežavajući čitatelju razumijevanje teksta. Na marginama stranica preslikane su i skice koje prate izvorna pisma. Često je riječ o crtežima samih arheoloških nalaza koje je Ardalić slao Marunu. Pisma su poredana jasnim kronološkim redom. Ardalić je sam datirao većinu svojih pisama, a ona koja nije Kumir je okvirno datirao na osnovi sadržaja i umetnuo tamo gdje pripadaju, što je naznačeno uglatim zagradama. Tome su pridodana i neka novootkrivena pisma koja pripadaju obrađenom periodu. Monografija je popraćena dodatnim znanstvenim aparatom u obliku indeksa pojmova i imena i enciklopedijskim bilješkama u fusnotama koje kontekstualiziraju pojedine aktere i institucije spomenute u tekstu.

Fotografija na naslovnici prikazuje "Posjet arheološkim iskapanjima na Burnumu" 1912. godine, a među istaknutim bečkim i dalmatinskim arheolozima nalaze se Lujo Marun i Vladimir Ardalić, svojevrsni protagonisti djela. Druga fotografija na poleđini je Ardalićev portret iz 1904. godine. *Pisma Vladimira Ardalića Luji Marunu* obuhvaćaju 515 stranica (bez strane sadržaja) podijeljenih u 6 poglavlja. Nakon kratkog, pretežito tehnički orijentiranog predgovora dolazimo do pretiska članka "*Ni seljak ni gospodin: Vladimir Ardalić, povjerenik i počasni utemeljitelj Hrvatskog starinarskog društva u korespondenciji s Lujom Marunom*", koji je Kumir prethodno objavio u časopisu *Starohrvatska prosvjeta* (god. 2018., br. 3, 44–45). U njemu je na osnovi izvornoga arhivskog gradiva, već spomenutih Marunovih *Starinarskih dnevnika* i drugih izvora obrađeno Ardalićevo suradništvo s Lujom Marunom i Hrvatskim starinarskim društvom od prvog kontakta do posljednjega datiranog pisma iz kolovoza 1917. godine.

Taj članak daje izvrstan pregled događaja opisanih u pismima transkribiranim u idućem poglavlju i olakšava čitateljevo snalaženje u njima. Izvanredno je predstavljena ova naizgled jednostavna ličnost – od Ardalićeva podrijetla i njegove obitelji do odnosa s lokalnim stanovništvom u rodnim Đevrskama, Skradinu, Bribiru i drugim mjestima gdje su ga njegovi privatni i poslovni poduhvati vodili. Obradeni su i njegovi politički stavovi i sudjelovanje u skradinskoj gradskoj upravi, njegovi sukobi s neistomišljenicima, a posebno i njegova snalažljivost u komunikaciji s "običnim pukom" koji je dobro poznao, što je koristilo u posredništvu pri iskapanjima njihovih zemljišta. U svijetu "gospode" i intelektualne elite Ardalić se snalazio koliko i u svijetu običnog seljaka; dapače, funkcionirao je kao spona između njih. Zanimljiv je njegov odnos s predstavnicima hrvatske i srpske inteligencije u Dalmaciji, među kojima se ističe Sava Bjelanović, pokretač *Srpskog lista*. Ardalić se s njim često sukobljavao, posebice oko arheoloških iskapanja na Bribirskoj glavici i suradnje s fra Lujom Marunom. Suradivao je i s Jugoslavenkom akademijom znanosti i umjetnosti i njenim djelatnikom Antunom Radićem kroz *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* za koji je objavio neka djela, ali i sa zadarskim Arheološkim muzejom, i mnogim drugima. Upravo Ardalićev terenski rad i prikupljanje arheoloških materijala za Maruna, Starinarsko društvo i Kninski muzej govore koliko je taj zanesenjak znanošću pridonio Marunovim inicijalnim arheološkim iskapanjima i stvaranju fonda muzeja. Zahuktavanje istraživanja na Bribirskoj glavici dovelo je do prekida njihova odnosa 1914. godine, ali je neupitno da je suradnja Ardalića i Maruna bila najproduktivniji aspekt predratne djelatnosti Muzeja HAS.

Glavnina monografije obuhvaćena je trećim poglavljem koje se sastoji od transkripcije epistolarne građe koja revnom čitaocu otkriva svu kompleksnost Ardalićeve ličnosti. U pismima je vidljiva njegova ljubav za otkrivanjem starina; ali je u njegovu izražavanju jasna limitiranost vokabulara povezana s relativno niskim obrazovanjem. Ne dobivamo samo uvid u njegove arheološke avanture i njegov odnos s Lujom Marunom, kako naslov ovog djela nalaže. Kroz sva pisma, makar jednoobrazno i subjektivno s Ardalićeva gledišta, provučen je svakodnevni život jednog "mikrokozmosa" Skradina i njegova zaleđa. Od lokalne politike do svakodnevnog života seljaka, Ardalić u svojim pismima indirektno opisuje predratni mentalitet svojih mještana. Iako su *Pisma Vladimira Ardalića* zapravo studija slučaja, dijelom se mogu svrstati u povijest svakodnevice. Sukobi srpskoga pravoslavnog s hrvatskim katoličkim stanovništvom, poteškoće s kojima se nosio obični seljak, odnosi i razmišljanja pojedinaca i skupina prema predratnoj Austro-ugarskoj Monarhiji, stanje institucija pred kraj rata i njihov odnos prema hrvatskoj arheologiji u povojima, kninskom muzeju i Hrvatskom starinarskom društvu, prepreke s kojima su se suočavale te dvije novoosnovane ustanove – sve su to teme koje Ardalić provlači kroz svu svoju prepisku s Marunom. Od početka odnosa 1893. godine do skorog kraja 1914. i posljednjih pomirbenih pisama 1917. godine, vidimo kako je Ardalić nadišao svoje obrazovanje i društveni položaj, te čistim entuzijazmom i upornošću postao ravnopravan sudionik u prvim fazama razvoja hrvatske arheologije i etnografije. Ardalić je bio pravoslavni Hrvat, slabo obrazovan ali energičan i entuzijastičan za starinama – nije bio "ni seljak ni gospodin", kako navodi naslov članka u monografiji, već se uvijek nalazio na razmeđu dva svijeta.

Knjiga *Pisma Vladimira Ardalića* revalorizira jednog od mnogih marginalaca ranog doba hrvatske arheologije i etnografije, koje su obilježili upravo pojedinci poput Ardalića. Najčešće obični entuzijasti i ljubitelji povijesti, takvi individualci uvelike su pridonijeli prikupljanju hrvatske materijalne i nematerijalne povijesne baštine, a često su ostali nespomenuti u izvorima i literaturi. Ardalić se po tom pitanju posebno isticao, ne samo zbog opsega njegova rada, nego zbog posebnosti svog seljačko-zemljoposjedničkoga društvenog statusa čak i unutar kruga tih suradnika. Ova monografija i studija slučaja ne služi u svrhe njihove valorizacije, već će se njome moći poslužiti budući istraživači povijesti hrvatske arheologije i povijesti svakodnevice predratne Dalmacije.

Luka Ursić

C. Tóth Norbert – Ternovác Bálint, *Káptalanok a Drávántúlon. A boszniai, kőí és szenternyei székeskáptalanok és a pozsegai társaskáptalan középkori archontológiája*, Thesaurus Historiae Ecclesasticae in Universitate Quinqueecclesiensi, sv. 11, Pécs 2020., 177 str.

Mađarska crkvena literatura obogaćena je s nekoliko arhontologija koje je priredio Norbert C. Tóth, kao što su arhontologije kaptola nadbiskupija Kaloče, odnosno Bača, kaptola Njitre i drugih. Nedavno je autor, sada u koautorstvu s Bálintom Ternovczem, objavio arhontologiju katedralnog kaptola Bosne (1300. – 1526.), katedralnog kaptola u Banoštoru (Kő) (1263. – 1526.), katedralnog kaptola u Mačvanskoj Mitrovici (Szenternye) (1250. – 1396.) te zbornog